1

श्रीगणेशायनमः श्रीपरमेश्वर्यैनमः॥ छन्दसांलक्षणंयेनश्रुतमात्रेणबुध्यते॥ तमहं
कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्तरम्॥१॥ संयुक्ताद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रं॥ वि
ज्ञेयमक्षरंगुरु पादान्तस्थं विकल्पेन॥२॥ आदिमध्यावसानेषु भजसा यान्ति गौरव
म्॥ यरता लाघवं यान्ति मनौ तु गुरुलाघवम्॥३॥ यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमात्रा
स्तथा तृतीयेपि॥ अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पंचदश सार्या॥४॥ आर्यापूर्वा
॥१॥ र्द्धसमं द्वितीयमपि दलं यत्र हंसगते॥ छन्दोविदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणि भा ॥१॥
षन्ते॥५॥ आर्योत्तरार्द्धतुल्यं प्रथमार्द्धमपि प्रयुक्तं चेत्॥ कामिनि तामुपगी
तिं प्रभाषन्ते महाकवयः॥६॥ आद्यं चतुर्थं पंचमकं चेत्॥ यत्र गुरुः स्यात्सा
न्तरपंक्तिः॥७॥ अगुरुचतुष्कं भवति गुरू द्वौ॥ धनकुचयुग्मे शशिवदनासौ॥८॥

२

विश्रामः स्यात्तन्विवेदैस्तुरंगैस्तांमाषन्ते शालिनी छन्दसीयाः ॥१७॥ चत्वारः प्राक्सु
तनुगुरवो द्वादशैकादशौ चेन्मुग्धे वर्णौ नरस्तु कुसुमशामोऽदिनि द्वादशान्त्यौ ॥ तद्
वान्त्यौ पुगरसहयैर्यत्र कान्ते विरामो मन्दाक्रान्तां प्रवरकवयस्तन्वितां संगिरन्ते
॥१८॥ मन्दाक्रान्तान्त्यप्रविरहिता सा वंकारे भवति यदि सा ॥ तैर्वेद्वभिर्ध्रुव
॥२॥ मभिहिता हेपाहंसीकमलवदने ॥१९॥ आद्यचतुर्थमहीननितम्बे सप्तमकं दश
मं च तथान्त्यम् ॥ पञ्चगुरुं प्रकटं स्मरसारं नन्वपितं ननु दोधकवृत्तम् ॥२०॥ यस्यास्त्रि ॥२॥
षट्सप्तममक्षरं स्याद्ध्रस्वं सुजंघे नवमं च तद्वत् ॥ गत्या विलज्जीकृतहंसकान्ते तां
मिन्द्रवज्रां ब्रुवते कवीन्द्राः ॥२१॥ यदीन्द्रवज्राचरणेषु पूर्वे भवन्ति वर्णा ल
घवः सुवर्णे ॥ अमंदमापन्मदने नरानीमुपेन्द्रवज्रां कथिता कवीन्द्रैः ॥२२॥

तुर्यं पंचमकं चेपत्र स्याल्लघु वा ले ॥ विद्विद्भिर्गनेत्रे प्रोक्ता सा मदलेखा ॥९॥ श्लो
के षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पंचमम् ॥ द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥१०॥
पंचमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ॥ षष्ठं गुरु विजानीयादेतत्पद्यस्य लक्षण
म् ॥११॥ आदिगतं तुर्यगतं पंचमकं चान्त्यगतम् ॥ स्याद्गुरु कं चेत्कथितं मानव
कं क्रीडमिदम् ॥१२॥ द्वितुर्यषष्ठमष्टमं गुरुप्रयोजितं यदा ॥ तदा निवेदयन्ति तां
बुधा नगस्वरूपिणीम् ॥१३॥ सर्वे वर्णा दीर्घा यस्यां विश्रामः स्याद्वेदैर्वेदैः ॥ विद्व
द्वृन्दैर्वीणावाणी विख्याता सा विद्युन्माला ॥१४॥ तन्वि गुरु स्यादाद्यचतुर्थं पंच
मषष्ठं चान्त्यमुपान्त्यम् ॥ इन्द्रियबाणैर्यत्र विरामः सा कथनीया चंपकमाला ॥
॥१५॥ चंपकमालापत्र भवेदन्त्यविहीना प्रेमनिधे । छन्दविदस्तां पेकवयस्तन्न
मावंध्यं ते ब्रुवते ॥१६॥ [illegible] षष्ठमान्त्यं ॥

तबो०

नुत्रोटकं वृत्तमिदं कथितम् ॥९॥ यदाद्यं चतुर्थं तथा सप्तमं चेत्तथैवाक्षरं ह्रस्वमेका
दशाद्यम् ॥ शरच्चन्द्रविद्वेषिवक्त्रारविन्दे तदुक्तं कवीन्द्रैर्भुजंगप्रयातम् ॥१०॥ प्र
पिरुद्वादशे पत्र चतुर्थकं गुरु च सप्तमकं दशमं तथा ॥ विरतिगं च तथैव विचक्ष
णो द्रुतविलम्बितमित्युपदिश्यते ॥११॥ प्रथममक्षरमाद्यन्ततोपयोर्द्रुतविलंवित
३ के स्यच पादयोः ॥ यदि नात्र तराकमसेन्तरो भवनिसु नरि सा हरिणीप्लुता ॥१२॥
।३। उपेन्द्रवज्रा चरसोऽस्ति चेद्यान्त्यवर्णा लघवोऽपरे कृताः ॥ वदन्ति वंशस्थ ॥३॥
मरालकुन्तले बुधास्तदा सुन्दरि शुद्धसंगते ॥१३॥ यस्यामशोकाङ्कुरपाणिपद्य
के वंशस्थपादे गुरुपूर्ववर्णिकाः ॥ तां तन्वि लीलाचलहंसगामिनि इन्द्रवंशां
विबुधाः प्रचक्षते ॥१३॥ यस्यां त्रिषु प्रथमकमक्षरं द्वयं तूर्यं तथा गुरु नवमं च
शान्तिमत्... ...प्रमाणवती ॥१४॥

यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादा भवन्ति सीमन्तिनि चन्द्रकान्ते ॥ विद्भिराद्यैः परिकी
र्तितैषा प्रायप्रयुक्तानामित्युपजातिरेषा ॥२०॥ आख्यानकी स्यात्प्रकटीकृतार्थे यदीन्द्रव
ज्राचरणाः पुरस्तात् ॥ उपेन्द्रवज्राचरणास्तु येऽन्ये मनीषिणो ता विपरीतपूर्वा ॥
॥२१॥ आद्यमक्षरमनन्तरं तृतीयकं सप्तमं च नवमं तथान्तिमम् ॥ दीर्घमिन्दुमुखि य
त्र जायते तां वदन्ति कवयो रथोद्धताम् ॥२२॥ अन्तरं च नवमं दशमं च यत्पया
न्द्रवति यत्र विनीते ॥ प्रोक्रमेण नयने यदि सेव स्वागतेति कविभिः कथितासौ
॥२३॥ ह्रस्वो वर्णः स्यात्सप्तमो यत्र बाले तद्वद्विम्बोष्ठि न्यस्त एकादशाद्यः ॥ व
र्क्षौर्दिक्श्चामस्तत्र बाणैस्तुरंगैर्नाम्ना निर्दिष्टा शुभ्रुवे वैश्वदेवी ॥२४॥ सततो
यक षष्ठमनन्तरते नवमं विरतिश्च भवेद्गुरुचेत् ॥ घनपीनपयोधरभारनते न

4

रांगि रचिताः ॥ त्रयोऽन्ये चोपान्त्याः सुतनु जघना भोगसंभोगरसैः स्मरैर्यस्यां भव
न्ति विरतिः सा शिखरिणी ॥ ५९ ॥ द्वितीयमपि कुन्तले यदि षडष्टमं द्वादशं चतुर्द
शाम्यपिपे गुरुगभीरनाभीह्रदे ॥ सपंचदशमान्तिकं तदनु यत्र कान्ते पतिर्गि
रीन्द्रफ [illegible] रामलकुलैर्भवति पृथ्वी नितंबिनी ॥ ६० ॥ आद्याश्चत्वारो गुरवस्त्रिये षः ॥६॥
॥६॥ ष्ठपन्तिमे षष्ठसप्तमौ चाष्टमो नन्वेकादशास्त्रयस्तदनु चेद्वादशाद्योन्नतः ॥
मान्त्यौ येनु निमित्तंचयत्र विरतिः पूर्णेन्दुबिंबानने तज्ज्ञं प्रवदन्ति काव्यरसि
काः शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ६१ ॥ चत्वारो यत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठक
स्तु नापि द्वौ तदन्त्यौ ऽष्टादशाद्यौ सगमदतिलके षोडशान्त्यौ तथान्त्यौ ॥ रंभा
स्तंभोरु [illegible] मुनिमुनिमुनिभिर्विरामो भवेच्चेत् सा [illegible] स्रग्धरा : सुतनु
प्रसिद्धा ॥ ६२ ॥ इति श्रीकालिदासकृतो श्रुतबोधः समाप्तः शुभमस्तु [illegible] प्रसादात्

आद्यं चे त्तत प्रमुखाच्च मं नज्ञान्त्यं द्वौ वर्णौ गुरू चरमे सुभाषिते स्यात् ॥ विप्रा
मो भं नतिमहे यानेत्र दिग्भिर्विज्ञेया नन्नुसृदान्त प्रहर्षिणीति सा ॥३५॥ आद्यं चेद्द्वितीय
मपि चेद्गुरु तत्त्वतुर्थं यत्रा च मं च रश्म मान्त्यमुपान्त्यमन्त्यम् ॥ कामांकुशांकुशित
काममतंगजेन्दु कान्ते वसन्ततिलकां किल तां वदन्ति ॥३६॥ प्रथममगुरु षट्
कं विधाय पत्रकान्तेनन्तरं तु परश्चामं चेद्द्वारद्वात्थान्त्यम् ॥ गिरिभिरपतुरंगैर्यत्र का
न्ते विरामः सु कविजनमनोज्ञा मालिनी सा प्रदिष्टा ॥३७॥ सुमुखि लघवः पंच प्रा
च्यास्ततो दश मान्ति मेतदनु शालिना लापे वर्णौ लघू भद्रशौ नतौ ॥ प्रभवति पुन
र्यत्रो पान्त्यं स्फुरत्कनकौ तसे पतितिपरसेवे दे रश्चे: स्न ता रीति निसा ॥
॥३८॥ परात्स्वः पूर्वः कलित कमसे षष्ठ कपरान्त गोवर्णाः पंचप्रकृति सुकुमा